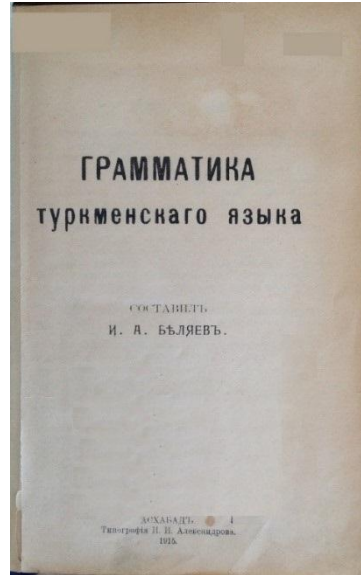

Geliş Tarihi/Received Date: 07.01.2020

Kabul Tarihi/Accepted Date: 31.01.2020

**BELYAYEV, İ. A. (1915). GRAMMATİKA TURKMENSKOGO YAZIKA. ASHABAD:
TİPOGRAFIYA İ.İ.ALEKSANDROVA. 122. Sayfa.**

Tahir AŞIROV¹

Yazımızda, İ.A. Belyayev tarafından kaleme alınan ve 1915 yılında Aşkabat'ta yayınlanan "Grammatika Turkmenskogo Yazıka" (Türkmen Dilinin Dilbilgisi) adlı kitabının tanıtımı ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Eser, on iki bölüm ve 122 sayfadan oluşmaktadır.

Belyayev esere iki sayfalık giriş yazmıştır (I-II). Girişte ilk olarak XX. yüzyılın başında Hazar kenarında yaşayan Türkmenler arasında Rus kültürünün etkin olduğunu ve ona ilgi duymaya başladığını şöyle açıklamaktadır: "Birinci Dünya Savaşı, Zakaspi Oblastı Türkmenler arasında Rus yaşamını ve kültürünü gözlemlemeye büyük ilgi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, tahirashirov@gmail.com

uyandırdı” (I). Türkmenlerin Rus diline ilgi duymasının altında yatan etkenin ise hayatlarına büyük ölçüde olumlu katkısının olacağını keşfetmeleri olarak belirtmektedir (I). Bu, dönemin tartışma konularının başında gelmektedir (Aşirov 2018: 93-101). Bu nedenle, 1914 yılında Zakaspi Oblastı’nda Türkmen öğrencilerin Rus –yerli okullarında sayıca arttığı ve artmaya da devam ettiğini ifade etmektedir (I). Belyayev bu konuyu şöyle açıklığa kavuşturmuştur: “Rus ordusunun gelecekteki kahramanları olan Türkmen çocukları için Rus okulunun kapılarını açmak için misafirperver bir şekilde davranmak gerekir” (I).

Aynı şekilde Belyayev, Türkmenlerin de dillerinin öğrenilmesinin gerekliliğini belirtmektedir. Bununla ilgili Türkmen dilbilgisinin yazılmasının üzerinde durmakta ve onun gerekliliğinden ayrıca bahsetmektedir. Bu bağlamda Belyayev’in eseri, Türkmenlerin Teke kabilesinin lehçesi esasında oluşmaktadır. Belyayev, eserin alt başlığını Ahal – Teke lehçesi anlamında gelen “Ahal –Tekinskoye Nareçiyeye” olarak isimlendirmektedir (1). Erken bir zamandan itibaren Rus bilim adamları tarafından Teke lehçesi araştırma konusu olmuştur. Nitekim Samoyloviç’in 1903 yılında “Opit Lingvistiçeskogo İssledovaniya Tekinskogo Govora Turkmenskogo Dialekta” (Türkmen Dilinin Teke Lehçesinin Dilbilimsel Araştırma Deneyimi) adlı yazısı da, Teke lehçesini irdelemiştir. (Samoyloviç, 1903). Belyayev de girişte, 1898 yılında P. Şimkeviç’in Aşkabat’ta yayınlanan “Praktiçeskoye Rukovodstvo dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Tyurkmen Zakaspiyskoy Oblasti” (Zakaspi Oblastı Türkmenlerin Lehçesini Bilgi Edinmek için Pratik Elkitabı) adlı eserinden ve S. Agabekov’un 1904 yılında Aşkabat’ta yayınlanan “Uçebnik turkmenskogo nareçiya s priloeniyem sbornika poslovits i pogovorok turkmen Zakaspiyskoy oblasti” (Zakaspiy Oblasti Türkmenlerinin atasözleri ve deyimleri koleksiyonu ile birlikte Türkmen lehçesi ders kitabı) isimli kitabından bahsetmektedir (Shimkevich 1898; Agabekov, 1904). Belyayev “Grammatika Turkmenskogo Yazıka” adlı eserinde, on iki ayrı başlıkta Türkmen dilini öğretmeye çalışmaktadır.

A. Yazı ve Ses Öğretimi

Eserin ilk bölümü “uçeniye o pism i zvukah” (yazı ve ses öğretimi) içermektedir (1-14). Belyayev bu bölümde ilk olarak Kiril alfabesi bağlamında konuyu ele almaktadır. Nitekim “Glasniye zvuki” (Ünlü sesler) başlığında sert a, o, u, ı, yumuşak ya, ö, ü, yu, e, yo, ye, i harfleri saymaktadır (1). Bununla birlikte “soglasniye” (ünsüz) harfler başlığında ise b, p, m, t, d, n, c, z, ş, s, r, g (sert), g (yumuşak) ç, j, l (sert), l (yumuşak), k (sert), k (yumuşak), ñ (ng) şeklinde saymaktadır (2). Belyayev’in eserinde, Türkmen dilindeki harflerin fonetiğine ayrı bir özen gösterdiğini görmek mümkündür. Nitekim “g”, “k” harfinin hem sert hem de yumuşak şeklinin olduğu görülmektedir. Sonra 32 harf şeklinde tabloda Arap harflerinin karşısında Kiril alfabesini yerleştirmektedir (4). Aynı şekilde tablo halinde harflerin başta, orta ve sonda gelişlerini göstermektedir (5-6).

Ayrıca “slojniya bukvi” (bileşik harfler), fethe, damme, kesre, şedde, sükûn medd, hemzeye değinmektedir (7). Sonra “o proiznoşeniı bukvi: elif, vav, ya” (elif, vav, ya harflerinin söyleyişi hakkında) başlık açmakta ve orada onların her birinin değişik açıdan örnekleyerek açıklamaktadır (8-9). “Poludolgiye glasniye zvuki” (yarı uzun ünlü harfler) başlığında, “he” (alehi) ve “ayn” harfinin söyleyiş özelliklerine değinmektedir (9). “Zakon

posledovatelnosti glasnhı” (ünlülerin birbirinin arkasından gelme kanunu) başlığında ünlü harflerin kelimelerde nasıl yazılacağı gibi konuları ele almaktadır (9-12). “Obraztsı dlya uprajneniya v çtenii” (okuma alıştırmaları için örnekler) başlığında “Turkmenskiya imena çislitelniya” (Türkmen sayıları) tablo şeklinde Rusça, Türkmençe (Arap harflerinde) ve Kiril alfabesinde okunuşu birden 10 bine kadar olan sayının söylenişine yer verilmektedir (12-13). Bu bölümün sonuna “Turkmenskiya basnya” (Türkmen masalı) adı altında Arap harfleriyle bir masal getirmekte, satır arasında Kiril alfabesiyle okunuşunu ve sonunda da onun Rusça tercümesini vermektedir (14).

B. İsimler

Dilbilginin ikinci bölümü “ob imenah suşestvitelnıh” (isimler hakkında) konuyu içermektedir (15-26). Belyayev bu bölümde Rus dili esasında Türkmen dilinin dilbilgisini oluşturmaya çalışmaktadır. Dönemin dilbilgisi esasında, “İmenitelniy” (Yalın hali), “Roditelniy” (tamlayan / in hali), “Datelniy” (Yönelme / e hali), “Vinitelniy” (belirtme / i hali), “Mestniy” (Kalma) ve “İshodniy” (Çıkış) durumlar (padejler) bağlamında değerlendirmektedir (16-17). Bu bölümde durumlar bağlamında değişik örnekler vererek konuyu açıklamaya çalışmaktadır (18-26). Son olarak “Tvoritelniy” (Araş / ile hali) ve “Zvatelnoy” (Seslenme) durumlarını anlatmaktadır (26).

C. Sıfatlar

Kitabın üçüncü bölümü “imena prilagatelniya” (sıfatlar) konusundan müteşekkildir (27-30). Belyayev bu bölümde genel olarak sıfat hakkında bilgi verdikten sonra, “Kaçestvenniya” (Niteleme), “Sravnitelniya” (Karşılaştırmalı) ve “Prevoshodniya” (En üstünlük) dereceler bağlamında değerlendirmektedir (27-29). Son olarak “İskyuçeniye” durumunda olanları ele almaktadır (29-30).

D. Zamirler

Eserin dördüncü bölümü “mestoimeniya” (zamirler) konusu yer almaktadır (31-42). Belyayev bu bölümde “Liçniya mestoimeniya” (Şahıs zamirleri) başlığında Türkmencedeki tüm şahıs zamirlerini ve onun Rusça karşılıklarını vermektedir (31). “Skloneniye liçnih mestoimeniy” (şahıs zamirlerinin çekimi) adlı bölümde benlik (birincil kişi), senlik (ikincil kişi) ve oluk (üçüncül kişi) olmak üzere durumlarıyla birlikte üç şekilde çekimini yapmaktadır (31-32). “İyelik zamiri”, “şahıs zamirlerinin öneki” başlıklara ve ona bağlı olarak konuyu detaylı bir şekilde örneklemektedir (32-36). “Bağımsız iyelik zamiri” konusunu ele almakta ve çekimini yapmaktadır (36). Dönüşlü adıl konusunu “öz” (kendi) bağlamında ele alır ve çekimini yapar (37). “Gösterme adılı” konusuna yer vermektedir (38). Bu konudaki getirdiği örnekler Türkmen dili açısından önemli bir tespiti de içermektedir. Sonra “soru adılı”, “niteleme adılı” ve “belgisiz adıl” konularına ve onların örneklerine yer vermektedir (39-41). Son olarak “zamirin çekimine” durumlar esasında dikkat çekmektedir (41-42).

E. Sayılar

Kitabın beşinci bölümü “imena çislitelniya” (sayılar) konusu kapsamaktadır (43-50). Belyayev bu bölümde Türkmen dilinin sayılar konusunu detaylı bir şekilde ele almaktadır (43-46). “Kesirli sayılar” konusunu açıklamaktadır (46-48). Bu konu Türkmen dili açısından önemli bir bilgiler içerdiğini görmek mümkündür.

“Turkmenskaya metrologiya” (Türkmen ölçüt ilmi) başlığı altında “para hesabı” konusunu işlemektedir (48-49). Buna bağlı olarak “ağırlık ölçüleri”, “uzunluk ölçüleri” konularına da yer vermektedir (49). Türkmenlerin sene hesaplamalarının kökeni ile ilgili konuyu da değinmektedir (50). Bununla birlikte 12 ayın ve 12 yılın isimlerini ayrı başlıkta vermektedir (50).

F. Fiiller

Eserin altıncı bölümü “o glagolah” (fiiller hakkında) konusu kapsamaktadır (51-60). “Dlya nastoyşe – buduşogo vremeni” (şimdiki ve gelecek zaman için) ve “dlya forme proşedşego vremeni” (geçmiş zaman formu için) başlıklarda fiillerin durumlarını açıklamaktadır (51-52). Bununla birlikte kişisel fiil bitiş vurgu kabul etmediği (dir, dır...) ve fiil formlarının işaretleri hakkında (mak, mek, di, di, ar, er, cak, cek, malı, meli...) konularını örneklerle açıklamaktadır (52-60).

G. Ortaçlar ve Ulaçlar

Eserin yedinci bölümü “o priçastiyah i deyepriçastiyah” (Ortaçlar ve ulaçlar hakkında) içermektedir (61-66). Belyayev bu bölümde sıfat – fiiller olan ortaçlar ile zarf-fiiller olan ulaçlar hakkında bilgi vermektedir. Türkmen dilindeki “ıyan” ve “ağan” bağlamında “yaziyan” ve “yazağan” örneklerini vermektedir (60-62). Belyayev’in getirdiği örneklerden Türkmen yazım kurallarının değiştiğini görme imkânı bulunmaktadır. Türkmen dilindeki zarf-fiiller olan ulaçlara da ayrı bir yer ayırmakta ve onunla bağlı değişik örnekler vererek (garamaktan “garap”) konuyu anlatmaktadır (63-66). Son olarak Türkmen dilindeki sıfat – fiiller olan ortaçlar ile zarf-fiiller olan ulaçları belirlemeye çalışmaktadır (66).

H. Fiil Çekimleri

Eserin sekizinci bölümü “spryajeniya glagolov” (fiil çekimleri) kapsamaktadır (67-78). Belyayev bu bölümden Türkmen dilindeki fiillerin zamansal bağlamda çekimlerini öğretmeye çalışmaktadır. İlk olarak şimdiki zaman birinci şekli “yaziyan”, ikinci şekli “yaziyanın” esasında çekimini yapmaktadır (67). Geçmiş zamanın bitmiş fiilini “yazdım”, bitmemiş fiilini “yazardım”, hikâye fiilini “yazarmışım”, hikâye fiilini (kesinlik) “yazar-eken-men” şeklinde getirmektedir (68-69). Buna bağlı olarak geçmiş zamanın üç çekimini “yazıpdur, yazıpdurlar” şeklinde vermektedir (69). Ayrıca uzak geçmiş zamanın kipini de “yazıp-dım” şeklinde çekimi ile birlikte zikretmektedir (69). Gelecek zaman fiilini “men yazcak” ve “yazarın” şekilde iki ayrı çekimi, “eder men” kipini ve diğer konulara değinmektedir (69-71). Dilek kipini “yazardım”, buyruk kipi “yaz” (yazın), koşul kipi “yazsam”, istek kipi “yazan”, ödünleyici kipi “da’ veya ‘hem – alsam-da/hem”, kuşku kipi “mi – alar- mı-kam?”, gereklilik kipi “malı/meli” ve diğer konuları anlatmaktadır (72-78).

İ. Fiil Çekimleri (Devamı)

Eserin dokuzuncu bölümü “o glagolah (prodoljeniye)” (fiiller hakkında “devamı”) şeklindedir (79-88). Belyayev bu bölümde fiiller konusunu devam etmekte ve olumsuz şimdiki zaman fiilini “yaz-mı-yan”, geçmiş zamanın bitmiş fiilini “yazmadım”, geçmiş zamanın fiilini “yazmadım”, geçmiş zamanın bitmemiş fiilini “yazmardım”, gelecek

zaman birinci şekli “yazmayarın”, ikinci şekli “yazman”, olumsuz dilek kipinin forması “yazmazdım”, buyruk kipi “yazma” şeklinde zikretmektedir (79-81). Bununla birlikte Türkmen dilinin eylem sıfatı olan ortaç konusunda geçmekte ve şimdiki zaman formunu “yazmıyan”, geçmiş zaman formunu “yazmağan” ve gelecek zaman formunu “yazmaz” diye açıklamaktadır (82). Ayrıca ulaç konusunda ise geçmiş zaman formunu “yazmi-ip” (yazmayıp) diye belirtmektedir (82). Sonra sorulu formuna “yaziyan mu?”, olumsuz soru forumuna “yaz-miyan-mi-kam” şeklinde değişmektedir (82-83). “İmet” (var) fiilinin çekimini değişik zamanlarda “bar, bardı, bolar, bolcak” şeklinde getirmektedir. Şimdiki zamanda “meniñ bar”, geçmiş zamanda “meniñ bardı”, gelecek zamanda “meniñ bolcak/bolar veya mende bolcak/bolar” şeklinde açıklamaktadır (83-84). Aynı şekilde onun olumsuz şeklini de “mende yok” veya “meniñ yoğum”, geçmiş zamanı “mende yokıdı”, gelecek zamanı “mende bolmaz” şeklinde zikretmektedir (84). Sonra şimdiki zamana “çağam bar”, geçmiş zamana “çağam bardı”, gelecek zamana “çağam bolar” şeklinde örneklemektedir (84-85). Bunun devamında çatı konusuna değinmektedir. Edilgen fiil konusunda “ıl/il – yazılmak”, işteş fiile “uş/üş – uruşmak”, dönüşlü fiile “n – gezinmek”, zorunlu fiile “dır/dir/dur/dür-gezdirmek”, hareketin imkânını anlatan fiile “ata-bildik”, hareketin imkânsızlığını anlatan fiile “söylememek”, hareketin normal anlatan fiiline “bilmek”, hızlandırılmış formuna ise “süri-ver” diyerek her birine ayrı ayrı çekimlerle örnek vermektedir (85-88).

J. İlgeçler

Eserin onuncu bölümü “poslelogi” (ilgeçler) içermekte ve 160-174 paragrafları kapsamaktadır (89-100). Belyayev eserinde, Türkmen dilinin edatlar konusuna özel bir bölüm ayırdığı görülmektedir. Bunda ilk önce edatların Rusçalarını alfabetik sıraya göre saymakta ve onların Türkmencedeki karşılıkları olan edatları örneklerle zikretmektedir. Örneğin Rusçadaki olumsuz “siz” anlamına gelen “bez” edatını zikrettikten sonra “siz – pulsız” (bez denig) diye getirmektedir (89-92). Bununla birlikte belirteç konusuna değinmektedir. İlk olarak belirteçler konusuna girdikten sonra belirteç, zaman belirteçleri, yer belirteçleri, soru belirteçleri ve diğer belirteçler hakkında bilgi vermektedir (92-97). Sonra bağlaç ve ünlemlere getirmektedir (98-99). Ayrıca son ek konusuna da değinmektedir (99). Son olarak Türkmen dilindeki vurgu konusunu ele almakta ve istisnalarla birlikte örneklerle anlatmaktadır (100).

K. Türkmen Dilinde Kelime Yapımı

Eserin on birinci bölümü “slovoproizvodstvo v turkmenskom yazıke” (Türkmen dilinde kelime yapımı) konusu yer almaktadır (101-114). Belyayev Türkmen dilinde kelime üretimiyle ilgili konuyu detaylı bir şekilde vermektedir. İlk olarak isimlerden kelime yapımı geçerek “çi – demirci”, “lık/lik – baylık”, “daş –yoldaş”, “cik- inçecik”, “çek-gelinçek”, “sumak- gelinsumak”, “çağaz – kızçağaz”, “hor – açhor”, “kor/kar – davakor”, “ı – haramı”, “at/ıt/et – almit”, “oy – bukoy”, “sa- kapsa” şeklinde açıklamaktadır (101-105). İkinci olarak sıfatlardan kelime yapımına geçmekte ve “siz – dilsiz”, “lı/li – atlı”, “çil – uykiçil”, “dak/dek/tek/day – tektek”, “kı/gı/gi – ahırkı”, “ık/ik – tirkeşik”, “ça- akça”, “gilk/ -sargilk”, “çult –akçult”, “maç –artıkmaç”, “san/den- ilatdan”, “ane – türkane”, “çak/çek/cak – taygançak” şeklinde örneklemektedir (105-109). Üçüncü olarak fiillerden kelime üretme konusunu

ele almakta ve “çi – almacı”, “lık/lik – bergenlik”, “ak/ek – konak”, “ü – ölü”, “i – süri”, “ı- çıkış”, “ma/me – bastırma”, “gaç/guç/güç – oturguç”, “nc/nç – kazanç”, “gın/gün/gun - uçgun”, “ga/ge/ka – süpürge”, “gaç/guç – yalangaç”, “lı/li – görmekli”, “ım/im– alım-berim”, “r - açar”, “ha –gaçha gaç, kovha kov” şeklinde açıklamaktadır (109-113). Bu bölüme son olarak Türkmen halk edebiyatından “Çayhor” metinini, Arap harflerinde Türkmenesini ve onun Rusça tercümesini yerleştirmektedir (114).

L. Masallar

Eserin on ikinci bölümünde Türkmençe iki masala yer vermektedir (115-122). Bunlardan birincisi “Slova k skazke: “Tri vora”” (Masalın sözleri: “Üç hırsız”) atlı masaldır. “Üç hırsız” masalını Türkmençe bir metin olarak yer vermektedir. İlk önce masaldaki kelimelerin Rusça anlamlarını vermektedir (115-117). Bundan sonra “Üç sanı ogrı şanına nakıldır” adı altında Türkmençe masalın Arap harflerindeki metni ve onun altında Kiril alfabesinde okunuşunu yazmaktadır (117-119). Son olarak masalın “Skazka o treh vorah” ismi altında Rusça tercümesini getirmektedir (120). İkinci masal da “Hitriy Ayaz” (Kurnaz Ayaz) adlı metindir. İlk olarak masalda geçen kelimelerin Rusça anlamlarını vermektedir (121-122). Sonra Arap harflerindeki metni ve onun altında Kiril alfabesinde okunuşunu yazmaktadır (122).

SONUÇ

Belyayev’in Rusya İmparatorluğu döneminde “Grammatika Turkmenskogo Yazıka” (Türkmen Dilinin Dilbilgisi) adıyla Aşkabat’ta yayınladığı eseri, Türkmen Dili açısından tarihi yayınlardan biri olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dilbilgisi, Türkmen dilinin değişim sürecini gösterme bakımından da önemlidir. Nitekim Türkmençeye özgü olarak kabul edilen peltek “s” harfini Arapça “ث”, Rusça “ts”, İngilizce “th” harfleriyle işaret etmeye çalışmaktadır. Ayrıca gündelik konuşmada bulunmakla beraber günümüz Türkmençe harflerinin arasından olmayan “ğ” harfinden de

bahsedilmektedir. Bununla birlikte “Türkmen Dilinde Kelime Yapımı” adlı başlıkta kendine özgü bir ayrıcalığı barındırmaktadır. Nitekim Türkmen dilinde kelime üretimi ile ilgili “ak/ek” ekine getirdiği örnek olarak “konuk” sözünün Türkmence telaffuzu olan “konak” (gost/mihman) kelimesini getirmektedir. Özellikle günümüz Türkmençesinde “gız” diye yazdığımız “kız” kelimesinin baş harfini “k” sesiyle telaffuz edildiğini belirtmesi de ayrı bir konudur. Belirtilmesi gereken hususlardan birisi de Türkmen dilini bu kadar incelikleriyle ele alıp, Rus dilindeki örnekler ile kıyas edebilmesidir. Bu eser, cümle yapısı, dilbilgisi kurullarını açıklamak üzere getirdiği örneklerdeki sözcükler ve kavramlar, Türkmen dilinin XX. yüzyılın başlarında kullanımını göstermesi yönünden de önemlidir. Çünkü kitapta ele alınan cümle yapıları ve yazım kuralları, Türkî lehçeler açısından önemli bir göstergedir. Ayrıca dilbilgisi, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkmen dili kullanımı da yansıtan bir eserdir.

KAYNAKÇA

Agabekov, S. (1904). Uçebnik turkmenskogo nareçiya s priloeniyem sbornika poslovits i pogovorok turkmen Zakaspiyskoy oblasti. Aşkabat.

Aşirov, T. (2018). "Düşünür Muhammed Geldiyev (1889-1931)'in Türkmen Dili Mücadelesi". Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD), 2 (2), 93-101.

Belyayev, İ. A. (1915). Grammatika Turkmenskogo Yazıka. Ashabad: Tipografiya İ.İ.Aleksandrova.

Samoiloviç A.N. (1903). Opit lengvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta. SPb.

Şimkeviç, P. (1898). Praktičeskoye rukovodstvo dlya oznakomleniya s nareçiyem Tyurkmen Zakaspiyskoy oblasti. Aşkabat.

